

EUGENIUSZ KOŚMICKI
Akademia Rolnicza w Poznaniu

STARE ODMIANY JABŁONI JAKO DZIEDZICTWO KULTUROWE I BOGACTWO BIOLOGICZNE¹

Wielu ludzi zna obecnie najwyżej kilka odmian jabłek, które może znaleźć na regałach supermarketów. Odmiany jabłoni, które dawniej miały duże znaczenie, obecnie szybko zanikają i trudno je znaleźć lub kupić. Stare odmiany odznaczały się przy tym szczególnym, intensywnym zapachem, posiadały charakterystyczny smak i szczególne inne właściwości, których obecnie brakuje często współczesnym odmianom. Gwałtowne zanikanie starych odmian jabłoni oznacza utratę dotychczasowego dziedzictwa kulturowego i różnorodności smaków. Ich utrzymanie, a tym samym zachowanie bogactwa biologicznego, staje się bardzo ważne dla zabezpieczenia przyszłości samego człowieka.

Na obszarach niemieckojęzycznych, a szczególnie w Szwajcarii, dostrzega się już – przynajmniej od kilkudziesięciu lat – stare odmiany jabłoni i innych drzew i krzewów owocowych jako cenne dziedzictwo kulturowe, a także bogactwo biologiczne, konieczne dla zabezpieczenia przyszłości. Próbą podsumowywania dotychczasowych osiągnięć, przede wszystkim w Szwajcarii, jest książka „Rosenapfel i Królowa Renet. 365 odmian jabłoni – botanika, historia i zastosowanie” [Bartha-Pichler, Brunner, Gersbach, Zuber, 2005]. Jej autorami są znani specjaliści i znawcy starych odmian. Książka ta powstała w ścisłej współpracy z Fundacją ProSpecieRara i Stowarzyszeniem Fructus. Obie te organizacje zajmują się utrzymaniem i rozpowszechnianiem starych odmian drzew owocowych. Książka ta stanowi wspaniały przewodnik przez historię kulturową jabłoni od czasów najdawniejszych do współczesności (z wykorzystaniem fotografii). Przedstawia ona

¹ Artykuł jest omowieniem książki autorów: Brigitte Bartha-Pichler, Frits Brunner, Klaus Gersbach, Markus Zuber, pt.: Rosenapfel und Goldparmäne. 365 Apfelsorten – Botanik, Geschichte und Verwendung. Wydanej przez: Zusammenarbeit von ProSpecieRara und der Vereinigung Fructus, Baden und München 2005, AT Verlag, ss. 248, ISBN 3-03800-209-7.

W języku niemieckim dostępnych jest szereg książek podejmujących m.in. problematykę starych odmian. Do najważniejszych z nich należą: [Fischer, 1995; Hartmann, 2000; Friedrich, Petzold, 2006].

zagrożenie różnorodności odmian, możliwość poszerzenia oferty smakowej dla konsumentów jak i wykorzystania jabłek dla produkcji napojów i pozostałych produktów wytwarzanych z jabłek. Szczególne znaczenie posiada jednak rozdział poświęcony uprawie starych odmian jabłoni w ogrodach przydomowych. Całość książki zakończona jest załącznikiem zawierającym: spis literatury, spis starych odmian jabłoni, adresy szkółek produkujących nadal stare odmiany jabłoni, a także adresy organizacji i stowarzyszeń zajmujących się utrzymaniem i rozpowszechnianiem starych odmian jabłoni na obszarze Szwajcarii, Austrii i Niemiec. W przedmowie do książki jej autorzy wskazują, że opracowanie to powstało z inicjatywy Fundacji ProSpecieRara w ścisłej współpracy i z pomocą Stowarzyszenia Fructus. Inicjatywa ta wiązała się ze Szwajcarską Wystawą Rolniczą Expo 02, zwaną „Vivarią”. Na wystawie tej pokazano modele 365 odmian jabłek, przy tym każde jabłko reprezentowało jeden dzień roku. Do tego modelu załączony był także opis słowny odmiany. Książka jest więc owocem współpracy zaangażowanych miłośników starych odmian jabłek, a także specjalistów w tym zakresie w Fundacji ProSpecieRara i Stowarzyszenia Fructus.

ProSpecieRara została założona w 1982 roku w celu utrzymania bioróżnorodności na obszarach rolniczych. Obecnie ProSpecieRara opiekuje się siecią 160 sadów (gdzie znajduje się, co najmniej 25 tradycyjnych odmian jabłoni). Działalność ProSpecieRara obejmuje nie tylko utrzymanie starych odmian, ale także zabezpieczeniem jakości kultury uprawy w tych sadach. Stowarzyszenie Fructus powstało w 1985 roku w Zurychu, a jako jego cel wskazywano tworzenie banków genów starych odmian jabłoni i utrzymanie wysokopiennych sadów. Inicjatorem powstania Stowarzyszenia Fructus był nieżyjący już dr Karl Stoll – jego pierwszy przewodniczący. Fructus uczestniczy w wystawach w Szwajcarii i za granicą. Do najważniejszych jego działań należy określanie odmian drzew owocowych. Fructus odpowiedzialny jest za projekty badawcze mające na celu utrzymanie dziedzictwa kulturowego starych odmian.

Omawiana tutaj książka składa się z następujących podstawowych rozdziałów: „Historia jabłka od swojego początku do XIX wieku”; „Jabłko w XIX i XX stuleciu: sadownictwo dawniej i dzisiaj”; „Różnorodność odmian w niebezpieczeństwie”; „Jabłka przeznaczone do wytwarzania napojów”; „Produkty wytwarzane z jabłek”, czy wreszcie „Stare odmiany jabłoni w ogrodach przydomowych”.

Jako przodka jabłoni domowej przyjmuje się jabłoń Sieversa (*Malus sieversii*). Występuje ona w lasach na obszarze gór Tien-Shan, na pograniczu dzisiejszych państw: Kazachstanu, Kirgistanu i Chin. Do powstania obecnych owoców przyczyniły się jednak także inne odmiany jabłoni, a współczesną jabłonią domową określa się jako bogaty w formy kompleks hybrydowy (*Malus x domestica*). Największy rozkwit uprawy owoców przeżywano w Państwie Perskim, gdzie sady owocowe - „pairidaeza” otoczone były murami i nawadniane. W perskich sadach

uprawiano – oprócz jabłoni – także winorośl, brzoskwinie i pomarańcze. Jabłonie i jabłka ogrywały ogromną rolę w mitach, przypowieściach czy bajkach, gdzie traktowano je często jako źródło życia i wiecznej młodości. Już w okresie Starożytności uprawiano je powszechnie w Grecji i Rzymie.

W średniowieczu jabłoni odgrywała ważną rolę, m.in. w średniowiecznych klasztorach. Doceniał jabłka m.in. Karol Wielki. Jabłka traktowano nie tylko jako cenny pokarm, ale także cenne lekarstwo w wielu chorobach. W okresie renesansu i baroku jabłonie pojawiły się szeroko w sadach przydworskich i przypałacowych. Szczególny jednak rozwój sadów owocowych i alei z drzewami owocowymi przypada jednak na lata po wojnie trzydziestoletniej. Odmiany jabłek – uprawiane do dzisiaj – pochodzą niekiedy z okresu pomiędzy trzynastym i szesnastym stuleciem (a nawet wcześniej). Możemy wymienić tutaj także odmiany jak: „Królowa Renet”, „Królewska Krótkonóżka”, „Czerwona Sztetyna”, „Spitzwissiker”. „Królowa Renet” należy do najbardziej szlachetnych odmian minionych stuleci. Stanowi ona cenną odmianę deserową, a także dostarcza znakomitego soku.

Z XVI wieku pochodzą takie odmiany jak: „Reneta z Damason”, „London Pepping”, „Roter Eiser”, „Biała Kalwila Zimowa”. „Reneta z Damason” należy do tzw. jabłek skórzastych. Do szczególnie trwałych jabłek zalicza się „Roter Eiser”, posiada ona głęboko czerwone zabarwienie. Z XVII i XVIII wieku pochodzi wiele znanych odmian z grupy Renet. Do dzisiaj jest wielu smakoszy „Renety Szampańskiej”, a „Reneta Ananasowa” cieszy się dużym zainteresowaniem zwiedzających na różnego rodzaju wystawach ogrodniczych. Do starych odmian jabłoni należy także „Kantówka Gdańska”, posiadająca piękną czerwoną barwę i przyjemny zapach.

W ciągu XIX i XX wieku sadownictwo podlegało daleko idącym zmianom, co wiązało się ze zmianami całego rolnictwa. Pojawiły się wtedy charakterystyczne problemy jak: konflikt o drzewa wysokopienne i niskopienne, spór pomiędzy wydajnością a ochroną środowisk. Nastąpił odwrót od jabłoni moszczonych i na własne potrzeby na rzecz jabłoni deserowych. Rolnictwo przeżyło głęboką zmianę – od samozaopatrzenia do zależności rynkowych (przy ogromnym znaczeniu przemysłowienia i handlu), a samo rolnictwo podlegało szybkiej profesjonalizacji.

W sadownictwie dopiero w końcu XIX wieku pojawiło się świadome krzyżowanie odmian, a tym samym świadoma hodowla nowych odmian. W obecnych celach uprawy najważniejsze znaczenie posiada jakość owoców, a zwłaszcza właściwości samego miąższu. Ważne jest także dobre i długie przechowywanie. W Szwajcarii i w Niemczech obok odmian o znaczeniu europejskim i światowym utrzymuje się wiele poszukiwanych przez klientów starych odmian. Autorzy książki podają ich charakterystykę. W Niemczech duże zasługi w tworzeniu nowych odmian miał: Instytut Badań Hodowlanych w Münchebergu, a później w okresie podziału Niemiec Instytut Badań nad Owocami w Dresden-Pillnitz. Jako nowy trend w uprawie odmian jabłoni występują tzw. odmiany klubowe.

Autorzy książki wyszczególniają, także wiele najważniejszych odmian handlowych w Szwajcarii o wspaniałych właściwościach smakowych i zapachowych. Amerykańska odmiana „Jonathan” należy nadal do najważniejszych odmian handlowych.

Popularny jest podział historyczny starych odmian na następujące typy: „parmeny”, „peppingi”, „renety”, „kalwile”, „jabłka skórzaste”, „jabłka mleczne”, „jabłka drżące”, „ramboury”.

Współcześnie różnorodność odmian jabłoni jest coraz bardziej zagrożona przez nowoczesne sadownictwo. Ochrona starych odmian wynikała początkowo z prywatnych inicjatyw. Do najważniejszych takich osób należy zaliczyć zmarłego niedawno dr Karla Stolla. Zebrał on ponad 300 odmian jabłoni. Do liczących się kolekcji starych odmian w Szwajcarii należą: Sad owocowy Höri, Sad Zofingen w Aargau, Drzewa owocowe w Arboretum d'Aubonne, Kolekcja Odmian Rogwil, Sad w Rétropomne, Związek Odmiany Edelchrüsler, Sad Rodzinny Brunnerów w Steinmaur.

W Niemczech i w Austrii znajduje się także szereg organizacji zajmujących się starymi odmianami m.in.: Niemiecki Związek Pomologiczny; Niemiecki Związek Przyrody; Arka Noego, Dolna Austria). Szczególnie zagrożone są odmiany regionalne, lokalne i tzw. rarytasy. Do najbardziej znanych takich odmian należą: „Berners Rosen”, „Reneta Landsberka”, „Mistapfel”, „Reneta z Oetwiler”, „Reneta Paryska”, „Pirmincher”, „Wealthy” czy „Reneta Cytrynowa”. Odmiany lokalne i regionalne są głównymi ofiarami zmian w sadownictwie.

Jabłka wykorzystywane były i są nadal do wytwarzania smacznych napojów. Napoje te określano ogólnie jako „moszcze” („Most”). Soki jabłkowe produkowane są w gospodarstwach chłopskich, a także wytwarzane w sposób przemysłowy. Autorzy wymieniają szereg starszych odmian, które mogą być przeznaczone do wyrobu moszczów (należy tutaj m.in. „Grochówka” i wiele lokalnych odmian).

Z jabłek wytwarza się wiele ważnych produktów spożywczych. Do najważniejszych należą suszone jabłka (suszy jabłeczny), zwłaszcza popularne suszone kręgi. Z 1 kg świeżych jabłek otrzymuje się 150 gramów suszu. Do mniej znanych produktów należy tzw. miód moszczowy (Mosthonig) otrzymywany w wyniku zagotowania i zagęszczenia moszczu (znane są tutaj także francuskie nazwy Vin ciut lub Raisinée). Często do jego wytwarzania używa się jednak mieszanki jabłek i gruszek. Przygotowanie miodu moszczonego było dawniej ważnym świętem rodzinnym. Miód moszczowy może być dobrym dodatkiem do deserów. Bardzo znany pozostaje nadal ocet jabłkowy – ważny dodatek przyprawowy w kuchni. Powszechnie znany jest też mus jabłkowy, a także jabłka gotowane, pieczone i smażone, czy w galarecie. Autorzy książki przedstawiają szereg recept kulinarnych charakterystycznych nie tylko dla Szwajcarii. Do różnych recept kulinarnych stosowane są jabłka charakteryzujące się specyficznym smakiem i aromatem.

Starsze odmiany jabłoni stanowią cenny nabytek do sadów przydomowych, zwłaszcza nawiązujących świadomie do tradycji chłopskich. Różne stare odmiany są bardzo zróżnicowane. Stąd też można dokonywać odpowiedniego wyboru odmian, a także form jabłoni (wysoko-, niskopienne). Konieczne jest jednak zachowanie odpowiednich działań pielęgnacyjnych (zwłaszcza przycinanie gałęzi), a także zwalczanie chorób i szkodników. Należy wymienić tutaj następujące cechy przy wyborze odmian: stanowisko i klimat; formę drzewa; czas dojrzewania; właściwości wzrostu i pracochłonność; odmiany zapylaczy, smak i ulubione zastosowanie owoców.

W Polsce zainteresowanie starymi odmianami drzew owocowych pojawiło się szerzej dopiero na początku XXI wieku [Sękowski, 1993]², kiedy przestało istnieć wiele starych, cennych, powszechnie znanych kiedyś odmian drzew owocowych. Jak stwierdza G. Hodun: „Drzewa starych odmian były przecież mało wrażliwe na choroby. Dobrze rosły i owocowały nawet bez chemicznej ochrony, rodząc zdrowe, jak mówimy dzisiaj, ekologiczne owoce” [Hudon, 2006]. Obecnie można już kupić w wielu szkółkach drzew owocowych drzewka starych odmian, chociaż jak dotąd w zbyt małym asortymencie. W przekonaniu G. Hoduna konieczne będzie wdrożenie programów bioróżnorodności dla utrzymania i rozpowszechniania starych odmian drzew owocowych. Niezbędne staje się szybkie wykorzystanie doświadczeń szwajcarskich w podjętych działaniach w Polsce. Umożliwi to uratowanie wielu starych odmian drzew owocowych, tak kiedyś charakterystycznych dla Polski.

LITERATURA

1. Bartha-Pichler B., Brunner F., Gersbach K., Zuber M.: Rosenapfel und Goldparmäne. 365 Apfelsorten – Botanik, Geschichte und Verwendung. In Zusammenarbeit von ProSpecieRara und der Vereinigung Fructus, Baden und München 2005, AT Verlag, ss. 248, ISBN 3-03800-209-7.
2. Fischer M (1995): Farbatlas Obstsorten, Stuttgart 1995.
3. Friedrich G., H. Petzold (2006): Handbuch Obstsorten. 300 Obstsorten in Wort und Bild. Aquarelle von Ernst Hallwass, Stuttgart 2006.
4. Hartmann W. (2000): Farbatlas Alte Obstsorten Hrsg. Stuttgart 2000.
5. Hodun G. (2006): Powrót do starych odmian. „Działkowiec” 2006, nr 2, s. 32.
6. Sękowski B. (1993): Pomologia systematyczna, t. I i II, Warszawa 1993.

2 Na znaczenie starych odmian drzew i krzewów owocowych zwracał uwagę już dawniej m.in. B. Sękowski, [Sękowski, 1993].